

Miroslav Kouba, Dagmar Magincová, Ivo Říha (eds.): *Kontexty propagandy*. Pardubice: Vydavatelství University Pardubice, 2012, 350 stran.

Kolektivní monografie *Kontexty propagandy* editorů Miroslava Kouby, Dagmar Magincové a Iva Říhy si neklade malé cíle. K reflexi fenoménu propagandy chce vedle obvyklých přístupů (sociologický, psychologický, policko-ekonomický, lingvistický či mediální) přispět především svým interdisciplinárním přístupem, spočívajícím v uchopení a analýze konkrétních propagand a jejich (společenských) důsledků ve specifických historických kontextech.

Význam propagandy rapidně vzrostl po 1. světové válce, která naplno obnažila její sílu a účinnost, avšak také přispěla k nárůstu značně hanlivých konotací tohoto pojmu. Účinnosti propagandy rovněž pomáhalo institucionalizované využití metod obchodní reklamy, které již byly zvláště v USA (již v 19. století) na značné vysoké praktické a teoretické úrovni. Propaganda se dále postupně stávala významným moderním nástrojem států, jež systematicky využívaly ideologicko-politickou, ekonomickou, kulturní a didaktickou (či socializační) propagandu jako nástroj mocenského boje, ať už uplatňováním moci směrem dovnitř, nebo ven. Dnes je propaganda převážně chápána jako záměrná, koncepční a systematická snaha o formování představ, ovlivňování a usměrňování citů, vůle, postojů, názorů, mínění a chování lidí za účelem dosažení takové reakce, která by byla v souladu s úmysly a potřebami propagandisty; k tomu používá libovolné vhodné persvazivní prostředky. S postupným „zvědečtáním“ moderní propagandy, spočívajícím v cíleném a integrovaném využívání rafinovaných metod nápodoby, působení na podvědomí a vybudování emocí, vyvolávání davové psychózy a interakce (Le Bon by se až divil), jakož i v perfektně propracovaném načasování a „napasování“ na existující společenské trendy spolu s ohromujícím rozšířením technických možností médií (včetně vzniku nových), se propaganda stávala stále více a více totální, nedovolující (téměř) žádného úniku od jejího působení.

Problematické propagandy se proto od doby 1. světové války věnovala celá řada autorů, často

však pouze z hlediska její praktické exekuce či z hlediska psychologického. K zásadnímu zlomu v uchopení fenoménu propagandy došlo až v 60. letech minulého století díky práci významného francouzského sociologa a filosofa Jacquese Ellula, který ve své knize *Propagandes*, vydané v roce 1962, odmítl dominanci psychologických přístupů ve prospěch sociologických, jež až do současnosti víceméně převládají (psychologické však z pochopitelných důvodů nezmizely). Z tohoto přístupu v podstatě vychází většina příspěvků v recenzované monografii; postupný posun k již zmíněné totální propagandě lze později demonstrovat například na knize *Total propaganda* (1997) Alexe Edelsteina.

Monografie *Kontexty propagandy* je rozdělena do čtyř částí: 1) Teoretická reflexe propagandy, 2) Propaganda a nacionalismus, 3) Propaganda mezi kolektivismem a individualismem a 4) Propaganda a mediální diskurs; těmto konkrétním oddílům předchází krátký, ale hutný teoretický úvod editorky Dagmar Magincové, který se zabývá propagandou jako instrumentem moci.

Příspěvky v první části patří tematicky i zpracováním k nejzajímavějším a nejlepšími v celé monografii. Autoritou vědy a demarkační linií mezi propagandou a obyčejným přesvědčováním, navíc s cílem problematizovat víru v jasné rozlišení racionální argumentace od propagandistického šíření určitého postoje, se v prvním příspěvku *Možnosti zneužití důvěry ve vědecké poznání* zabývá David Šimeček. Analýze *Althusserova pojetí ideologie a konstituce subjektu*, pro propagandu tak významných pojmů, včetně jejich vztahu ke státním aparátům se v další teoretické reflexi věnuje Petr Kužel. Pro propagandu důležitou iluzí svobodné vůle coby jisté formy „sebepropagandy“, která je vykonávána „nevědomím na vědomí“, respektive sémiotickými aspekty propagandistického sdělení se zabývají příspěvky *Sebeklamné sebeospravedlnění v deterministickém rámci* Antonína Doláka a *Prožitkový aspekt propagandistického sdělení* Jarmily Doubravové. „Jinakost“ v hitlerovském Německu z antropologického pohledu pak ve svém příspěvku *Kognitivní imperativ: rasa jako biokulturní jev* zkoumá Martin Soukup. Text *Podoby propagandy v římském světě. Transformace*

propagandy jako reflexe společenských a politických změn, zaměřený především na její proměnu v souvislosti s rychlým zánikem a následnou transformací římské republiky v raný principát, nás zavádí zpět do antiky, tedy do doby, kdy byly nejprve Aristotelem zformovány tři zásady persvazivní komunikace, doplněné později právníkem Cicerem, na nichž jako na čtyřech pilířích dodnes stojí základy moderní propagandy. Pavel Titz zde demonstruje promyšlené používání propagandy v tomto období především na příkladu prezentace osoby císaře Augusta.

Ve druhé a třetí části publikace jsou následně čtenáři nabídnuty různé obsáhlé „případové studie“ použití propagandy – nacionální či totalitní – jako mocenského nástroje persvaze, což umožňuje jejich (vzájemnou) konfrontaci zvýrazňující roli společenského kontextu, ve kterém probíhají. Tematicky tyto studie varíují mezi rolí (lingvistické) propagandy při formování moderního finského, respektive estonského jazyka (Lukasz Sommer: *Linguistic in the borderland of scholarship and propaganda*), nacionální rolí propagandy v českých zemích ve 2. polovině 19. století (Ivo Říha: *Milostný motiv ve službách národně-výchovné tendence*) přes propagandu v období existence Slovenské republiky rad (Martin Durišín: *Propaganda na východnom Slovensku v čase existencie Slovenskej republiky rad*), českou kulturní propagandu za 2. republiky (Dagmar Magincová: *Křížácké kulturní tažení za druhé republiky...*) či vztah nových médií a nacionalismu (Aleš Kozár: *Nová média a některé formy vlastenectví a nacionalismu v současném Slovinsku*) až po propagandistické kampaně například ve stalinském Rusku 30. let minulého století (Zbyněk Vydra: *Kdo žije šťastně v Stalinově Rusku?*), formování obrazu nepřítele v Československu v období 1948–1996 (Eva Palivodová: *Obraz nepřítele v Československu 1948–1956*) nebo *Kontexty „vědecké propagandy“ při prosazování marxismu-leninismu na vysokých školách* Markéty Deváté. Význam případové srovnávací studie překračuje příspěvek jednoho z editorů Miroslava Kouby, tj. *Jazyk – agitace – nacionalismus: jihoslovanské proměny jazykové propagandy v době národního obrození a dnes*, analyzující roli jazyka při formování

nových moderních národních identit a států na území bývalé Jugoslávie. Jistý druh jazyka nenávisti – jak tvrdí Kouba – „se za určitých okolností všeobecného rozkladu, bezvlády a eliminace váhy slova kulturních autorit stává všeobecně uplatňovaným nástrojem násilí, nových politických a propagandistických hesel“ (s. 134). Toto zaměření se mimo jiné začíná objevovat také v textech, zabývajících se různými sociálními či etnickými konflikty i u nás (například v souvislosti s Romy či „nepřizpůsobivými“) a může se podle Kouby „relativně snadno změnit v jazyk války“ (s. 134).

Poslední oddíl je pak zaměřen na masová média spoluvytvářející společenský diskurs, v němž se realizuje novodobé propagandistické působení pravděpodobně nejčastěji. I zde čtenář najde široký výběr témat od analýzy *Jazyka protirevoluční propagandy* Tomáše Dufka, přes rozbor *Fischlovy kulturní propagandy v kontextu vládní exilové politiky v Londýně 1940–1945* Pavla Večery až k víceméně „žhavé současnosti“. Ta se odráží především v aktuálních studiích *Propaganda v české politické komunikaci na příkladu projednávání státního rozpočtu v Poslanecké sněmovně* (Martina Berrocal), *Spin doctoring jako forma propagandy v demokratických režimech* (Jakub Charvát) či v příspěvku Jiřího Studeného *Je populární manažerská literatura propagandou pozdního kapitalismu?*

Bohužel nebylo možné na omezeném prostoru této recenze třeba jen zmínit všechny další, neméně zajímavé příspěvky. Protože ale výběr témat a dílčích problémů bývá vždy více či méně subjektivní záležitostí recenzenta, neznamená tento fakt, že by recenzí opomenuté příspěvky nebyly dostatečně kvalitní. Přesto na samý závěr ještě jedna kritická výtka: monografii by prospěla alespoň krátká, do jisté míry „syntetizující“ kapitola, ve které by byly shrnuty a případně zobecněny poznatky z komparativního přístupu k různým konkrétním druhům propagandy. Konec konců právě k tomu chce tato publikace podle svých editorů přispět; bez ohledu na tuto námitku ale rozhodně stojí za to si recenzovanou publikaci přečíst.

Michal Kotík

Karel Černý: Svět politického islámu. Politické probuzení Blízkého východu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 599 stran.

Devět rozsáhlých kapitol, bezmála šest set stran působivého textu, více než tři desítky tabulek a grafů, doplněných o dvanáct set zpřesňujících poznámek. I tak lze shrnout první knihu pražského sociologa Karla Černého, která se zabývá více než aktuálním tématem – politicko-náboženským probuzením Blízkého východu. Tato po všech stránkách ambiciózní publikace se pokouší zmapovat procesy stojící za neobvykle intenzivní sociální dynamikou některých současných islámských zemí. A v návaznosti na to pak zjistit, v čem spočívá unikum blízkovýchodní sociální změny, jejímž významným průvodním rysem se stala politizace islámu.

Forma výkladu a hodnocení publikace s takovýmto vymezením i rozsahem je samozřejmě odvislá od toho, bude-li ji provádět orientalista, islamista, politolog zabývající se srovnávací analýzou politických režimů či sociolog náboženství, pro něhož ústřední roli sehrává politizace zdejší religiozní sféry. Pro zisk nebo ztrátu čtenáře této stati je však její text sepsán historickým sociologem, jenž má zvláště blízko k teoriím. Proto i podstatná část této recenze bude zaměřena právě na teoreticko-analytická východiska autorovy práce a jejich relevanci v oblasti historické či makrosociální srovnávací sociologie, kam lze danou publikaci zařadit. Zároveň se však nedomníváme, že by byl takovýto postup zcela svévolný a nepřispíval by k porozumění přínosu badatelovy práce pro výzkumníky z řad orientalistů, politologů, religionistů a případně jinak vymezené čtenářské obce. Naopak jsme toho názoru, že seznámení s předloženým teoreticko-analytickým aparátem představuje jednu z prvních podmínek pro porozumění jakémukoliv z transdisciplinárních přesahů, které publikace Karla Černého nabízí.

Literární teoretici Robert Scholes a Robert Kellogg tvrdí, že každá kniha se pokouší vyprávět příběh několika málo klíčových postav, jež se pak automaticky stávají i hrdiny daného narativu. „Svět politického islámu“ má v tomto směru

dva důležité hrdiny. Prvním z nich je proces *modernizace*, který bývá popisován především skrze analogie k evropské (ve skutečnosti však euroamerické) modernizaci 19. století a představuje nejobecnější analytický koncept. Druhým hrdinou je *islámské náboženství*, jež se dostává právě do styku jak s modernizací jako celkem, tak i s jejími subprocesy (urbanizací, ekonomickou změnou, populační explozí aj.). Vzájemné střetávání těchto dvou ústředních hrdinů pak ústí nejenom v proměnu islámského náboženství (jeho institucionálního zakotvení, symbolického významu či ve změnu jeho funkcí), ale též v transformaci modernizačních procesů. Ty jsou pak zpětně modifikovány vlivem silicího politického islámu. Politický islám zde tedy nesehrává roli závislé proměnné, nýbrž proměnné nezávislé, která nakonec představuje stejně důležitý jev jako modernizace sama (s. 18). Věc je však ještě o něco složitější. Zatímco islám vystupuje především v úloze strukturního prvku, dokonce předcházejícího modernizačním procesům, čili představuje jakýsi „předmoderní substrát“ (s. 16), modernizace je vyobrazena jako prvek v prvé řadě dynamizující, procesuální. Svým působením mění společnost Blízkého východu druhé poloviny 20. století a v návaznosti na to i výchozí základnu islámského náboženství a s ním spjaté ideologie.

Pokoušíme-li se lokalizovat teoretickou strukturu v pozadí autorovy práce, musíme shledat, že její páteř tvoří obecný model modernizace, který se skládá z několika dílčích složek a svého geograficko-historického kontextu. Do tohoto modelu jsou pak včleněny jak 1) dílčí teoretické koncepce (jakési teorie středního dosahu), snažící se vysvětlit příčiny, průběh a klíčové důsledky s modernizací souvisejících jevů, tak i ty 2) teoretické koncepce, které (do) vysvětlují různé aspekty politizace islámu. Kupříkladu otázku, proč se mnoho z islámských radikálů rekrutuje právě z rodin, jež disponují vysokým množstvím kulturního kapitálu. Teoretická struktura dané práce má tedy dvě na sebe navazující úrovně s různou mírou teoretické abstrakce. Krátkým rozbořením obou z nich chceme upozornit na stěžejní body a přínos autorovy práce, stejně jako na některé problémy, jež jim zvolený přístup přináší.

Jádro a první úroveň teoretické argumentace spočívá v *obecném modelu modernizace*, která je považována za soubor procesů: 1) sociální a demografické změny (zejména populační exploze, migrace do měst, urbanizace a alfabetizace); 2) ekonomické změny (zde především vyobrazené skrze indikátory hospodářského blahobytu a schopnosti trhu práce zprostředkovávat sociálním aktérům zaměstnání) a 3) změny politické, zvláště v podobě budování centralizovaných národních států a zavádění prodemokratických opatření vedoucích k inkluzi občanů v politické sféře (s. 6). Nicméně v případě modernizace Blízkého východu nemáme co do činění s tím, co Ernest Gellner svého času pojmenoval jako „world growth story“. Nesetkáváme se zde ani s postupným růstem blahobytu, ani sociálních, politických a ekonomických práv. Zdejší region, nabádá nás Černý (s. 14–15, 509–510), prošel (a prochází) nerovnoměrnou modernizací, což autor ve své knize na mnoha místech velmi pečlivě a přesvědčivě dokumentuje. Zatímco sociální a demografické změny mají vysokou dynamikou, tempo ekonomickým proměn je již o poznání pomalejší a nespojité. V případě politické sféry pak dokonce nastává ustrnutí sociální změny, ne-li v některých případech přímo nástup protimodernizačních trendů (s. 66–67). Souhrou působení těchto různorodých procesů dochází ke dvěma klíčovými konsekvencím. První z nich je politizace islámu, druhou pak extrémní vzrůst vnitřního politického napětí, jehož několikanásobné výbuchy lze sledovat v posledních dvou letech po celém regionu.

Kromě těchto tří množin procesů autor postuluje ještě dva důležité strukturní rámce, které se nacházejí v přímé interakci s modernizací (s. 13). Dílem se jedná o integraci islámského světa do mezinárodního systému, a dílem jde o zahraniční vměšování v regionu, čili faktory spjaté s postkolonialismem a globalizací. Domníváme se, že tyto dvě kategorie lze v podstatě sloučit do jedné a popsat je jakožto vnější kontext zkoumaného systému, který do určité míry podmiňuje průběh interních procesů.

K takto vymezenému teoreticko-analytickému modelu, představujícím pomyslné pojitko celé knihy, je nutné učinit hned několik

poznámek. I když je blízkovýchodní modernizace brána za proces v mnoha ohledech analogický vůči tomu, jenž se odehrával na evropském kontinentu, autor se nedopouští té chyby, že by připisoval blízkovýchodním procesům stejný průběh nebo vyústění jako na Západě. Namísto toho zdůrazňuje, že díky svému 1) historickému načasování a dynamice, stejně jako 2) socio-kulturní základně probíhaly odlišně, a to včetně svých důsledků. V tomto bodě je tedy jasně patrná badatelova inspirace jak základním postulátem historické sociologie, podle něhož na čase a místě vždy záleží, tak na mnohem nižší úrovni abstrakce myšlenkami současné civilizační analýzy – zejména teorií různorodých modernit.

Dále je v knize akcentována reverzibilita mnohých modernizačních procesů, byť jí samotné se dostává nejvíce prostoru pouze v oblasti politiky. Neméně zajímavé by však bylo analyzovat její působení i v rámci některého z dílčích ekonomických procesů: například na případu proto- a deindustrializace arabského venkova, stejně jako na akumulaci a deakumulaci kapitálu v jednotlivých zemích Blízkého východu. Tyto specifické procesy jsou totiž zodpovědné za nestabilní a pomalý ekonomický růst a díky tomu zdejší ekonomika nemůže působit jakožto dostatečně účinné „médiu“ při regulaci vzrůstajících společenských požadavků.

S odkazem na transformaci politické sféry je pak třeba si položit otázku, jestli blízkovýchodní cesta k modernitě nevede právě ke vzniku či utužení autoritativních režimů a nikoliv přímo k jejich demokratizaci, jak bývá implicitně předpokládáno. V tomto případě zůstává Černého analýza blízkovýchodních politických režimů a jejich transformace, spoléhající se převážně na teorii modernizace Samuela P. Huntingtona, leccos dlužna klasické práci Barringtona Moora jr. o přechodu premoderních států k moderním demokraciím a totalitárním režimům.

V podobném duchu lze diskutovat rovněž o úloze mezinárodního kontextu v představené publikaci. Autor jej sice zařazuje do obecného kauzálního modelu, zmiňuje se také o jeho relevanci pro svůj výzkum, ovšem v knize samotné je věnováno relativně málo prostoru právě diskusi o tom, jak zde „mezinárodní“ ovlivňuje

„národní“, a to zejména ve smyslu ekonomik a politik jednotlivých blízkovýchodních zemí. Zatímco všem endogenním procesům byla věnována samostatná kapitola, procesům působícím na zkoumané jednotky zvenčí je vymezen jen skromný prostor uvnitř pasáží, jež se zabírají právě interními procesy. To se nám pro období, během něhož probíhá modernizace blízkovýchodního regionu, tzn. pro éru charakteristickou rozvojem globalizace a přechodem k postfordistické politické ekonomice, nezdá jako úplně adekvátní řešení. Nedomníváme se samozřejmě, že by menší důraz na tyto prvky zpochyboval platnost výchozího analytického modelu či autorových závěrů. Soudíme však, že by poněkud (explicitnější a lépe koncepčně uchopené) zapojení právě této problematiky do diskuse o specifičnostech blízkovýchodní sociální změny napomohlo lépe zmapovat některé z rozdílů mezi jednotlivými státy v regionu a dále by podpořilo některé z autorových argumentů.

V neposlední řadě je z konceptu modernizace vyňat proces sekularizace, který podle autora (s. 170) není s to zajistit validní analýzu zdejší náboženské změny. Podle Černého totiž v případě islámských zemí nedochází k poklesu religiozity, ale k výraznému vzestupu náboženství, s nímž je spojena i diferenciací jeho institucionálních forem a jeho významná politizace a radikalizace.

Zastavíme-li se u druhé úrovně autorovy teoretické struktury, je k ní třeba podotknout, že její prvky (dílní teorie) jsou včleněny do jednotlivých kapitol práce, přičemž se zabývají hlavními modernizačními procesy a jejich důsledky. Klíčovou úlohou těchto teorií středního dosahu není vysvětlit blízkovýchodní modernizaci jako celek, nýbrž jen některé z jevů, jež modernizace přináší. Jinými slovy řečeno, bylo jich využito k upřesnění analýz a k detailnějšímu (mezo- a mikrostrukturálnímu) vykreslení příčin některých jevů. Autor v tomto ohledu využívá jak již zmíněnou Huntingtonovu koncepci modernizace (s. 43–48), tak např. i teorii náboženského trhu Rodneyho Starka (s. 349–351), stejně jako přístup k sociálním konfliktům přejatý z díla Lewise Cosera (s. 496–504). Díky tomu se mu velmi přesvědčivě daří zachytit nejenom úlohu

demografických procesů v transformaci místního regionu a mnohost jejich následků, ale též nárůst vitality zdejší religiozity, způsobený deregulací náboženského trhu. Rovněž přesvědčivě ukazuje, jak donedávna úspěšní političtí lídři pragmaticky využívali tzv. principu vnějšího a vnitřního nepřítelů k integraci „svých“ společností a k snižování úrovně konfliktů v nich.

S tímto postupem samozřejmě vyvstává otázka, nakolik je takovýto analytický eklekticismus, v rámci něhož jsou vedle sebe používány myšlenky strukturálního funkcionalismu, teorie racionální volby či konfliktních teorií, vůbec oprávněný. Domníváme se, že tomu tak proto případ je, neboť ústředním cílem autorovy publikace je velmi obsáhlá historicko-empirická analýza s určitým srovnávacím přesahem. A pro ni se pravděpodobně nejlépe hodí využití více teoretických perspektiv, umožňujících zachytit různé dimenze (institucionální sféry) a úrovně (mikro/makro) společnosti v jejich částečné komplexitě. O tom ostatně píše v jedné ze svých posledních studií politolog Steve Yetiv (*International Studies Perspective 12/1, 2011*). Navíc sám Karel Černý zdůrazňuje, že mu jde jednak o zachycení multikauzality, která v případě blízkovýchodní sociální změny a nástupu politického islámu působí (s. 30–31, 509), a jednak jsou jím využití teorie středního dosahu integrovány do obecného modelu modernizace. Nejsou tedy využívány zcela nekonceptně a bez ohledu na abstraktnější teoretická východiska. Doplňme navíc, že integrace dílčích teorií do modernizačního modelu zůstává jen velmi volná a je dána primárně poznávacím hlediskem. Autorovým cílem rozhodně není vytvořit plně integrovanou teorii, která by vysvětlovala modernizaci Blízkého východu a na ni navazující jevy, případně nějakou takovou koncepci (např. teorii světového systému) na tento problém aplikovat. Tudíž mu ani není možné vytykat nízkou míru integrace mezi první a druhou rovinou jeho teoretického aparátu.

Když tedy shrneme klíčové body naší krátké exkurze do teoretické stavby „Světa politického islámu“, je třeba říci, že se jedná o koncepci, s níž sice můžeme v některých bodech polemizovat, nicméně nemůžeme jí upřít její inovativnost. Nabízí nám totiž nový pohled

na historicko-sociální vývoj Blízkého východu a vede k velmi detailnímu a mnohorozměrnému rozboru geneze současného politického islámu. Snaží se o navazování dialogu napříč jednotlivými obory a teoriemi zabývajícími se danou problematikou a zároveň nás vede ke kladení mnoha zajímavých a podnětných otázek. Což jsou ostatně všechno důvody, proč by si knihu Karla Černého měl přečíst každý společenský vědec.

Jan Kalenda

Horst de la Croix: *Military Considerations in City Planning: Fortifications*. New York: G. Brazillier, 1972, 128 stran.

Co vidí historická sociální věda, když se zahledí svým pohledem, plným oné typické sociologické imaginace, na městský prostor a na architekturu? Nespatří jen různě uspořádané ulice, křižovatky a náměstí, ale může také vidět za nimi se skrývající členění prostoru jako mocenskou techniku, která „ovlivňuje podobu a utváření mezilidských vztahů“ (Barbora Vacková: *Prostor, moc a utopie*. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 2010, s. 81).

Tato technika se velmi rafinuje a expanduje především v pozdním 17. a 18. století, tedy v době nástupu nového sociálně-disciplinačního paradigmatu, a právě takto nově strukturovaný prostor je pro historickou sociologii zajímavým předmětem zkoumání. (Viz například Michel Foucault: *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000.) Militární architektura hraje v novém způsobu produkce prostoru významnou roli a vojenské inženýrství coby řemeslo, které by samo sebe rádo chápalo jako vědu, se stává demiurgem mnoha ideálních, „utopických“ pevnostních měst, jejichž pravidelná a geometricky ortogonální nebo radiální struktura nemilosrdně a efektivně segmentarizuje, vylučuje a rozděluje – a disciplinuje. Jen se zadíváme skrze sociologickou imaginaci na příklady, které máme doslova za humny – na česká pevnostní města Terezín nebo Josefov.

V českém prostředí se tomuto tématu, tj. ideálním městům, vojenské architektuře a jejich

utopické dimenzi, nevěnuje mnoho autorů. Shora citovaná publikace Barbary Vackové (*Prostor moc a utopie*) tak představuje dílo vcelku výjimečné. V zahraničí panuje situace jiná a práce Horsta de la Croixe *Military considerations in city planning: fortifications*, je moderní klasikou v tomto stylu, k níž lze odkázat každého zájemce o počátky moderní historické dimenze sociálního problému produkce nejen městského prostoru. Kniha sice vyšla v roce 1972, ale stále představuje hodnotnou úvodní přehledovou studii, v našem akademickém prostředí nepříliš známou.

De la Croixova práce je sice útlejší, má pouhých 128 stran, nicméně přináší historický přehled vlivu vojensství na městskou architekturu a produkci sociálního prostoru již od antiky. Stejně jako řada jiných autorů, používá de la Croix jako základní dynamiku svého výkladu onen pohyb pověstného kyvadla poměru mezi útokem a obranou. Každá útočná inovace vyvolala reakci ve fortifikačním umění a později vědě vojenského inženýrství. De la Croixova práce je o to významnější, že vojenskou architekturou a jejím vlivem na produkci prostoru se obvyklí specialisté, od nichž by bylo možné se poučit – to jest kunsthistorici – téměř nezbývají. Autor vidí, že vojenská architektura byla historiky umění chápána spíše jako cosi spadajícího do hájemství empirické vědy – což znamená překvapivě odsunutí stranou něčeho, co od 16. století samo sebe definovalo především jako umění, ostatně mnoho významných umělců bylo zároveň vědci a vojenskými inženýrskými a architektonickými teoretiky – od Leonarda da Vinciho až ke Galileu Galileovi.

Od antických dob až do vrcholného středověku můžeme hovořit o relativní stálosti problematiky, ale pomyslná doba osová nastává na tomto poli až v 16. století, po revolučních efektech vývoje a rutinního používání efektivních palných zbraní na střelný prach. V renesanční Itálii vzniká skutečná fortifikační teorie a věda. Nové čtení římských klasiků jako Vitruvia inspiruje soudobé vojenské inženýry, vojáky a stavitele a generace Pietra Catanea a Vicenta Scamozziho se stává svědkem prudkého rozvoje teoretické práce na téma nejen utilitarizované, racionální militární produkce prostoru v rámci krunýře pevnostního systému obkružujícího

dané město, ale také uvnitř, v samotné městské zástavbě.

Téma vojenského disciplinárního členění prostoru, které je později tak významné pro Michela Foucaulta a další, se rodí ve své plnosti v renesanční Itálii přelomu 15. a 16. století. Koneckonců, k prvnímu v pramenech doloženému užití palných zbraní proti fortifikacím, které pomalu rozpohybovalo ono zmíněné symbolické kyvadlo oscilující mezi převahou obrany nebo útoku, došlo již v roce 1331 právě na italském území, nebo přesněji řečeno ve Furlansku. Vojenští inženýři 16. století ale v tomto směru učinili jeden z klíčových posunů. Francesco di Giorgio, pomyslný otec moderní vojenské architektury, v páté knize svého *Trattato di architettura civile e militare* již kolem roku 1500 píše, že síla pevnosti nezávisí na síle jejích zdí, ale především na kvalitě jejího plánu, její struktury – a to vnější i vnitřní. Di Giorgio je tak první, kdo rýsuje nejen později už zcela pečlivě vyměřený systém navzájem se palbou kryjících bastionů, chránících město – ale také samotné město vnitřní, které strukturuje pomocí radiálního plánu – uprostřed s kulatým náměstím a soustřednými kruhovými segmenty, protínanými paprsky komunikací směřujících ke čtyřem branám.

De la Croix nás provádí souvislostmi tohoto zlomu v produkci městského prostoru, bohatě ilustruje a dokládá genezi toho, co o 200 let později již zcela zapadá do kontextu osvícenského utilitarismu, racionalismu a „despotismu“. Přestože řada dobových autorů, jako například vojenský inženýr Giovanni Battista Belluci, odmítala celkový „holistický“ pohled na nutnost přísně racionalizované produkce prostoru a požadovala, aby se vojenský architekt soustředil pouze na opevnění a město ponechal sobě, příznak disciplinárního přísného členění prostoru se z raně novověké vojenské architektury již nikdy nevytratil. Během první poloviny 16. století, kdy se zejména severní Itálie stala bojištěm, kde se neustále srážely zájmy Říše a francouzské koruny, bylo mnoho měst dobýváno, ničeno a stavěno téměř znovu na zelené louce.

Výrazný impuls k tomuto konání přišel například v roce 1527, kdy byl Řím Klementa VII. vyplněn ve známém Sacco di Roma,

kteří prokázalo beznadějnou zastaralost fortifikací Věčného města. Následně se v letech 1534–1545 v Římě v souvislosti s velkými papežskými fortifikačními projekty setkávalo mnoho nejvýznamnějších vojenských inženýrů a zejména vlivem Antonia Sangalla mladšího a Francesca de Marchiho se onen „holistický“ přístup stal dominantní a pevnou součástí tradice.

Vzhledem k relativní novosti problematiky v českém prostředí, představuje novum i mnoho důležitých děl na toto téma. Objevit po letech De la Croixovu práci bude velmi příhodné pro každého zájemce, pro něhož je důležitý historický sociální pohled na militární souvislosti produkce městského prostoru, zejména v období raného novověku.

Petr Wohlmuth

Marek Jakoubek: *Vojvodovo. Etnologie krajské obce v Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2011, 347 str.

V roce 2011 vydalo Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) ve spolupráci se Západočeskou univerzitou v Plzni jako svou 350. publikaci monografii o české krajské obci v severozápadním Bulharsku. Tato obec byla původně založena a obývána českými evangelickými vystěhovalci z rumunského Banátu, kteří se koncem 19. století přesunuli z obce Svatá Helena do Bulharska, kde založili Vojvodovo. Učinili z něj vesnici, jež prosperovala a šla příkladem širokému okolí, a setrvali zde až do přelomu 40. a 50. let minulého století, kdy se pod vlivem historických událostí z valné většiny přestěhovali do tehdejšího Československa (konkrétně na jižní Moravu). Předmluvu ke knize obstaral bulharský etnolog a bohemista Vladimír Penčev a čtenář se z ní dozvídá, že to byl právě on, kdo autora kapitol následujících a také mnohé další badatele po něm ke zkoumání této vystěhovalcké vesnice přivedl a vzbudil o něj zájem. Ten se dokonce v konkrétním případě Marka Jakoubka stal pro jeho další badatelské aktivity určujícím.

Autor sám knihu zahajuje jakousi polemikou s Penčevovým výrokem, který formuloval

při hodnocení disertační práce Lenky Budilové, v současnosti Jakoubkovy manželky a jeho partnerky při terénním výzkumu. Jde o Penčevův názor že „v oblasti vědeckého poznání po Budilové již o Vojvodovu těžko někdo napíše něco nového a podstatného“. Jakkoliv se slovy badatele, kterého označuje za svého učitele, nakládá Jakoubek se zjevnou úctou, nevnímá je jako něco, co by ho od další pozornosti věnované tématu obce Vojvodovo mělo odradit. Naopak z nich činí spíše jakousi výzvu, již je v rámci svého dalšího působení odhodlán překonat. Ostatně v průběhu čtení jednotlivých kapitol se čtenář ještě setká s mnohými náznaky, že zkoumání této krajanské obce Jakoubek nepovažuje za vyčerpáné a poukazuje na prostor, na který je možno další pozornost soustředit.

Samotná monografie sestává z osmi samostatných kapitol, jež jsou z části přepracovanými a rozšířenými verzemi vybraných studií autora z let předchozích, z části pak knižně dosud nepublikovanými příspěvky k etnologii Vojvodova. Jde o témata zdánlivě nesourodá, jejichž syntéza do jedné knihy však poskytne čtenáři poměrně komplexní obrazek o historii obce i každodenním životě jejich obyvatel v časech, kdy ji obývali převážně Češi.

Po vymezení témat dílčích částí monografie v rámci úvodní kapitoly, pojmenované stejně jako kniha samotná (*Vojvodovo – etnologie krajanské obce v Bulharsku*) následuje kapitola *Sesek – zapomenutá česká obec v Bulharsku*. Ta se zabývá dosud opomíjeným tématem prvního, dočasného osídlení, které skupina českých vystěhovalců z rumunského Banátu založila, než se definitivně usadila v obci Vojvodovo. Další v pořadí je stať věnovaná tématu religiozity tehdejší vojvodovské komunity – *Druhá půlka Pravdy. Opominutá dimenze víry vojvodovských Čechů*. Krom historického nástinu vývoje v této oblasti se snaží poskytnout i náhled do obsahové stránky a niterného vnímání otázky víry u těch, o nichž pojednává. Autor pokračuje studií *Vojvodovština – jazyk Čechů z bulharského Vojvodova*, v níž se snaží shrnout získané poznatky o původu a podobě mluvy tamních obyvatel a dále pak poskytnout čtenáři slovník výrazů, které v průběhu let strávených studiem tématu sám posbíral nebo dohledal v rámci prací svých

kolegů. Po té se na stránkách kapitoly *Vojvodovské náhrobní kameny (jako pramen)* věnuje dokumentaci náhrobků tamních zesnulých obyvatel včetně historického exkursu do problematiky okolností, za jakých byly (dodatečně) vztyčovány. Následují dvě kapitoly zprostředkující svědectví pamětníků: jako první je to *Vojvodovští Češi očima svých sousedů*, kde jsou nejprve poskládána dostupná svědectví či jejich fragmenty od sousedů českých usedlíků (krom Vojvodova i z jiných částí Bulharska). Především pak je k této kapitole připojena příloha *Vzpomínky na život Čechů, kteří žili ve vsi Vojvodovo* z pera Božidara Popova, syna tamního bulharského pastora. Jako druhá následuje kapitola *Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky*, která vedle nástinu tamního života z účastnické perspektivy předkládá rovněž vyprávění o křivdách, jichž se na přesídleních dopustil komunistický režim po jejich návratu do Československa. Poslední část knihy – *Vojvodovské kalendárium* – přináší výčet dostupných dat z písemných pramenů, které se k historii obývaní obce českou komunitou vztahují, a utváří tak jakousi časovou osu.

Celou knihu uzavírají zkrácené překlady úvodní shrnující kapitoly do angličtiny a bulharštiny. Monografii doplňuje řada dobových fotografií, či nákresů a každá z kapitol obsahuje ve svém závěru rovněž samostatný seznam použité literatury.

Knihy působí velmi čtivým dojmem, k čemuž nemalou měrou přispívá její forma, kdy autor při pojednávání o jednotlivých tématech střídá různé přístupy. Je až s podivem, jak univerzální pohled dokáže nabídnout, ačkoliv si pochopitelně není v některých oblastech zcela jistý, čehož si je sám vědom. Na některých místech přichází s kompilací dosud získaných poznatků od ostatních autorů, které dále rozvíjí a doplňuje vlastním výzkumem získané informace, případně je dotváří ještě dalšími, byť ne vždy zcela podloženými hypotézami, na což však Jakoubek poctivě poukazuje. Jinde zase dává prostor výpovědím pamětníků, přičemž je často ponechává bez významnějších edičních zásahů a umožňuje tak sdělením vynít v jejich plné autenticitě. V některých kapitolách pro změnu shromažďuje data se zjevným úmyslem

je publikováním spíše zachovat a zprostředkovat také těm, kteří přijdou po něm a jimž by bez tohoto úsilí již nemusela být dostupná, než s ambicí jejich potenciál sám beze zbytku vyčerpat v předkládané práci.

Tyto přístupy usnadní uchopení zvoleného tématu i zástupcům z řad laické veřejnosti a činí spolu s nijak přehnaně odborným jazykem publikaci pro mnohé z nich lépe dostupnou. Ostatně rovněž tato motivace je z monografie patrná – Jakoubek při svém bádání navázal s pamětníky a jejich potomky dle všeho relativně blízký

vztah, a celá kniha má tudíž evidentně mimo jiné sloužit k uchování kulturního odkazu, který jejich vlastní historie obsahuje. Je nasnadě, že podobný přístup nemusí být tak docela po chuti některým členům akademické obce, kteří mohou na podobný druh monografie klást jiné, vyšší nároky. Zůstává však otázkou, zda by zrovna toto mělo autora trápit. Osobně se domnívám, že nikoliv, své čtenáře si kniha dozajista najde.

Petr Komžík